

nyed, hogy a Te esztétikád színes virágaival gyönyörködtetsz egy-két rám parazolt gondolatodban.

Igaz, hogy azt mondhatod, aki gyönyörködni akar az írásaidban, az vegye meg a Magyar Szemlét és Az Országot s mit akar leveleket mindenki, aki a lelkeddel rokon, hiszen akkor nem maradna nyugodt órád sem talán. Oh hisz én nem fogok panaszkodni, ha csak nagy néha írsz is, — csak ne feledkezz meg arról a nagy szeretetről, amivel én hozzád tapadtam:

Gondold el egyedül, eldugottan, vívódó szomorú lelkemmel szitogatni a hitemet Ti bennetek, érvényesülő akaratú erős rokonokban bizva, hogy Ti tudtok felőlünk s talán számontartjátok vergődésemet s íme Te is megtagadsz.

Egyébként hálásan köszönöm, hogy a Magyar Szemlében szóhoz juttattál. Most újra küldök két verset a szeretetedbe ajánlva. Kérlek írd meg Öregem ezeknek a megjelent verseknek a honoráriumát kitől kérjem, mert most nagy szükségem volna rá. Mostanában sokat dolgozom. Az ősszel szeretnék egy új kötettel kirohanni. Adj tanácsot, hol próbáljam kiadni. Mindenesetre a Te válogásodra fogom bízni az anyagot, ha vissza nem utasítasz.

Úgy látom még Pesten vagy, ha Párisba még tudasz a te rajongó kisebbik poétáddal, aki hisz még jövődő növekedésében.

Adyt szívből üdvözölve ölel szegény szomorú poétád:

Dutka Ákos

6

59, V. 12.

Kedves Ákos,

megkaptam a könyvet, nagyon köszönöm.

De hogy' „hitelesítsem”, amiről csak belőle tudok?

Te jársz az én tájamon, a Zugligeti úton, én nem a Tieden — ha akkorra halasztd a jövetelt, mikor temetnek, figyelmeztettek, ilyen nem lesz, tudnod nélkül fognak elégetni.

Ölel Lajos

Közli: F. CSANAK DÓRA

TÜSKÉS TIBOR

„Kedves Tanító Úr”

FÜLEP LAJOS LEVELEI CSÁSZÁR JÁNOSNAK

Amikor Fülep Lajos a Tanácsköztársaság bukása után elveszti egyetemi tanári állását, előveszi a budapesti Református Teológiai Akadémián korábban megszerzett lelkési képezését igazoló oklevelet, és fölhasználja. Előbb a Tolna megyei Medinán és Dombóváron segédlelkész, majd 1922 őszén lelkésznek választják Baján. Itt, a tanítóképzőben a református vallástanár állását is betölti. Növendékei között van a decsi származású, 1910-es születésű Császár János. Fülep 1927-ben cserél Sebestyén Sándor zengővárkonyi lelkésszel. Új állomáshelyének elfoglalása után csakhamar összeütközésbe kerül a várkonyi református felkezeti népiskola tanítójával (erről Gál István közölt

érdekes dokumentumokat a Jelenkor 1972. évi 7—8. számában), s amikor sikerül megszabadulnia tőle, meghívja Várkonyba kántortanítónak volt bajai tanítványát, a tanítóképzőt 1929-ben elvégző, tizenkilenc éves Császár Jánost. Zengővárkony népművészete — viseletben, dalban, táncban, szokásokban — sok rokon vonást mutat Sárköz népművészetével. Fülep úgy gondolta, hogy a sárközi származású tanítóember jó ismerője lévén a sárközi népművészetnek, eleven művelődési életet tud teremteni a faluban, és Várkony művelődési életét felkaroló törekvéseinek értő segítője lesz. Fülep nem csalódott. Császár János 1929-ben került a faluba, és mindenben támogatta közvetlen főnökének iskolán kívüli „népművelő” tevékenységét. Fülep ügyes, fürge, szíves embernek ismerte meg. Előbb férfiakkal dalárdát alakított, műsoros esteket rendezett, majd 1932-ben megszervezte a Gyöngyösbokrétá mozgalom helyi csoportját, melyhez a falu lányai, asszonyai is csatlakoztak. Népviseletben néptáncokat, népdalokat adtak elő, színdarabokat, népszínműveket tanul-tak meg, melyeket a megye távolabb fekvő református vidékein is bemutat-tak. Császár János édesanyja, aki ugyancsak eljött Decsről, szövőtanfolyamon tanította a várkonyi asszonyokat a sárközi gazdag szövésmintákra. Fülep indítványára „gazdasági népház” — ma úgy mondanók: művelődési otthon — létesült a faluban. Az épület 1942 őszére készült el, és az épület gazdája a falusi ifjúsági egyesület, melynek ügyvezető elnöke Császár János, felügyelője pedig Fülep Lajos. Császár János 1939-ben nősült meg, felesége fővárosi lány, csakhamar két kislányuk születik, Katalin és Piroska.

Fülep Lajos két évtizedig élt Zengővárkonyban. Várkonyi éveinek eseményeiről másutt már részletesen szoltam (Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1975—76), ezúttal csak távozásának körülményeit kell földézni. Annak idején Várkonyba második feleségével, a budapesti születésű Gábor Zsuzsával érkezett, akitől 1946 februárjában vált el. 1946. május 18. és 21. között rendezik meg az úgynevezett pécsi kultúrnapokat, melyeken Kodály, Kassák és mások mellett Keresztury Dezső (akkor vallás- és közoktatásügyi miniszter) és Illyés is részt vesz. (Fülep nem szerepel egyik műsorban sem.) Illyéstől tudjuk, hogy egyik nap kiviszi Kereszturyt Várkonyba, és rá akarják beszélni Fülepet, költözzön Pestre, „hogy ő maga kapjon egy egész egyetemet”. Fülepről szóló, *Az alapító* című emlékezésében írta 1975-ben: „A Györfy-kollégiumok, a népi főiskolák egyetemi-szintű egyesítését terveztük azzal a Népi Művelődési Intézettel, amelynek falvankénti megszervezését Németh László s jómagam már meg is kezdhettük. Afféle plebejus Eötvös-Kollégium lett volna, de annál is nagyobb, az azénál is hatalmasabb telepen. Ennek részleteivel telt el a délután.” Az Új Dunántúl 1946. augusztus 11-i száma adja hírül, hogy Keresztury Dezső kultuszminiszter kinevezte Fülep Lajost egyetemi tanárnak a budapesti egyetem olasz tanszékére, „ha nem is arra a tanszékre, ahová eddigi kutató és tudományos munkája predesztinálta”. Az újság ebből az alkalomból *Akiket kinevezett és akiket elfelejtett kinevezni a demokrácia* címmel hosszabb cikket közöl, s benne közreadja Fülep „közel egy esztendeje” átadott nyilatkozatát „a magyar egyetemek felelőségéről”. A professzori kinevezés mellé megbízást kap az Eötvös-Collegiumban betöltendő tanári állásra is. Fülep 1947 késő őszén költözik Várkonyból Pestre, az akkori Nagybaldogasszony útja 11—13. szám alatt álló kollégiumba. A Császár Jánosnak írt első levél kelte: 1947. november 28., és benne a költözés sikeres lebonyolításáról ad hírt: „eddig minden jól ment, nem esett az eső, a sérüléseket majd kijavítják, minden ki van rakva, a könyvek is, csak még nincsenek a saját helyükön...”

Amikor a tanító a faluba került, Fülep 44, a tanító 19 éves volt: akár a gyermeke lehetett volna. Amikor Fülep elköltözött, 62. évében járt, a tanító pedig a 37-ben. Fülep azután is, hogy elköltözött Várkonyból, megőrizte a kapcsolatot Császár Jánossal és családjával. Fülep az első levelet Császár Jánosnak 1947-ben írta, a fennmaradt Fülep-levelek közül az utolsó 1966-ban kelt. Közben húsz év telt el, s ebből az időből száz olyan levéldokumentumot ismerünk, amelyet Fülep Lajos Császár Jánosnak küldött. Ennek egyharmada levelezőlap (34), kétharmada levél (65), és egyetlen képeslap (Munkácsy Mihály *Siralomház* című festményének reprodukciója) található közöttük. A levéldokumentumok időbeli eloszlása eléggé aránytalan: az első tíz év a gazdagabb (1947—1956: 61 dokumentum), a második tíz év a soványabb (1957—1966: 39 dokumentum), a levelezőlapok száma most is ugyanannyi (17—17), vagyis a levelek maradtak el. Vannak esztendők (1950—1953, 1959—1960), amikor évente nyolc-tíz-tizenkét levél érkezik Füleptől, vannak esztendők (1952, 1965), amikor mindenféle dokumentum hiányzik. Az 1947 és 1956 közötti időből megmaradt Császár János számos levelének a másolata is. Fülep mindig kézzel (tintával, ritkán ceruzával), a tanító géppel írt. A levelezés terjedelme igen impozáns, de az általam ismert, a Császár Jánoséktól betekintésre átadott anyag aligha tartalmazza levelezésük minden darabját. A megszólítás mindig ugyanaz, magázás, a tanító Fülepet „Professzor Úr”-nak, Fülep Császár Jánost következetesen „Tanító Úr”-nak szólítja.

A levelezés nem két kutató, két művészettörténész kapcsolatának dokumentuma, aki közül ha az egyik külföldi tudós lenne, különösképpen gazdag eszmei tartalomra gyanakodhatnánk; a levelezés a Pestre került egyetemi tanár, a volt lelkész és a falusi kántortanító, egykori „beosztottja”, munkatársa, sokáig adósa között folyt. Éppen ezért a levelekben nem tudományos problémákról esik szó, a levelek nem művészettörténeti kérdéseket tárgyalnak, hanem jórészt köznapi dolgokkal foglalkoznak. Tartalmukból nem Fülep filozófiai vagy esztétikai nézeteire következtethetünk; a levelek a mindennapi élet kisebb-nagyobb eseményeiről adnak hírt. Ugyanakkor e levelezés forrásul szolgál Fülep Lajos egyéniségének, emberi arcának megismeréséhez, s néhány markáns vonással árnyalja, kiegészíti, egyben-másban talán módosítja a köztudatban róla kialakult képet. A levelek tartalma nem indokolja a teljes szövegű közlést, ugyanakkor a részletekből, az odavetett megjegyzésekből jellemző erejű következtetéseket vonhatunk le a levelek írójára.

Amikor Fülep Várkonyba került, a parókiát modernizálta, a falunak villanyt szerzett, lakásába villanyt vezetett, a házban kútból szivattyúzott víz folyt, fürdőszobát rendezett be, könyvtárszobát építtetett. Amikor viszont Pestre költözött, csak néhány bútordarabot és a gazdag könyvtárat vitte magával. Lakásának berendezését, az általa csináltatott felszerelést Várkonyban hagyta. Abból a jegyzékből, amely a Várkonyban maradt, eladásra kínált holmijait tartalmazza, jól rekonstruálható hajdani környezete. A jegyzék tételei: „1. fürdőszoba: kád, mosdó, kályha, cső; 2. konyhában pumpa, vízvezetéki csésze; 3. padlason 10 hl-es vasmedence s a falba nem épített csövek, az egész deszkaborítással; 4. függönyök folyosón és udvari szobában, 9 db; 5. a kútba lenyúló vízvezetéki cső rózsástól, az udvari medencébe lenyúló vízvezetéki cső rózsástól; 6. magas íróasztal; 7. szén (kb. 1 q); 8. könyvtár melletti lugas, asztalostól; 9. hosszú kerti asztal, 2 pad (kazánházban); 10. mézpergető, méhesben sok keret etc.; 11. egy szabadon álló cement-medence; 2 rögzített medence; 12. villanylámpák: pincében, udvaron, mosókonyhában, kertben (*minden lámpát én szereltem*, az egyház csak a bevezetéshez járult hozzá, an-

nak is csak a felét fizette, amint a jegyzőkönyv is bizonyítja). Az ott hagyott tárgyakat Fülep mind együtt, „olcsó és kedvező feltétellel” akarja eladni utódjának, de mivel Majsai József lelkész ekkor még legényember volt, és nem tartott igényt a felszerelés megvásárlására, Fülep mindent leszereltetett (még a villanyórát is!), és a holmik elhelyezésével és értékesítésével Császár Jánost bízta meg. A berendezés darabjai évekig, sőt évtizedekig nem találtak vevőre, hiába írta a tanító, hogy például a nehéz öntöttvas, használt fürdőkád helyett korszerű, modern és új holmikat akarnak falun is az emberek, Fülep még a hatvanas években is a Várkonyban hagyott holmijairól levelez. Közben a tanítónak ki kell költöznie szolgálati lakásából, a holmik raktározása egyre nagyobb gond, tárolására új helyet kell keresnie, a tárgyak egyik háztól a másikig vándorolnak, s a maradék darabokat csak akkor ajándékozta el végre Fülep a faluban élő jó embereinek, amikor Császár János 1964-ben elköltözik Várkonyból.

A két évtizedig tartó levelezés két ember kapcsolatának és a közben eltelt időnek hiteles tükre. A levelek nem a közlés igényével kerültek papírra — nagyobb levélírói tudatosság a tanítóban munkált, aki leveleiről másolatot is készített —, s talán éppen ezért tükrözik olyan hitelesen a kort, amelyben íródtak, és jellemzik a két embert, aki a leveleket írta. Korfestő ereje különösen a tanító leveleinek van, aki sűrűn és részletesen beszámol a falu életéről, a várkonyi eseményekről. Ezek a levelek a folyamatos olvasás során egy valóságos család- és történeti regény vázlatát, nyersanyagát adják, de önmagukban is dokumentum értékű, egyszer talán kiadásra is érdemes valomások. Különösen az ötvenes évek elejéről adnak megrázó képet, amikor a falu nyugalma a házkutatásokról, letartóztatásokról, az erőszakos térszoborzásról érkező hírek verik föl... A korfestő erő Fülep leveleiből sem hiányzik. A tanító és a professzor levelezésében van két levél, amely véletlenül ugyanaz nap íródott. 1952. jún. 23-án írja Császár János: „Az itt levő néhány kg diót még hamarosan elküldöm. Szép Jancsit ismét behívták katonának. Szépné ügyét helyben hagyta a felsőbb bíróság. Botykai Józsi tegnap szabadult 8 hónap után. A Kócsidiak még sokára szabadulnak, munkán vannak mindketten.” Ugyanaz nap Fülep is papírt terít az íráshoz: „most jöttem meg Mátraházáról, ahova vizsgák közt mentem két hétre — onnan akartam írni, de nem volt kedvem semmihez, nem tetszett a hely, nem szerettem ott lenni, itt meg most reggeltől estig vizsgákban, ülésekben vagyok (ez a hét is rámegey)...”

A levelezés tartalmának, a két ember kapcsolatának megértéséhez néhány szóval össze kell foglalni, hogyan alakult 1947 után Császár János élete. Fülep távozása után tovább folytatja kántortanítói munkáját. Velük él beteg anyósa. Az iskolák államosítása után a kántorizálást egy ideig csak nehezményezik új fölöttesei, majd 1951 tavaszán le kell róla mondania, sőt áthelyezik tanítónak Szellőre. Családjának, feleségének, két, iskolás korba serdült lányának három nap alatt ki kell költöznie a szolgálati lakásból, ugyanakkor hal meg anyósa. A tanító hét közben Szellőn lakik, csak a hétvégeken jár haza családjához. 1951. április 25-én írja Fülep: „változatlan benső háborgással gondolok rá, akármi volt az oka, s csak azzal nyugtatom magam, amivel a magam bajai közt szoktam, s használatra is ajánlok: sose tudjuk, milyen rossz milyen javunkra történt. (A hajóról lemaradó utasok — s éppen az a hajó elsüllyed...) Ha tehetek benne valamit, írja meg.” Mint az életben anynyiszor, most is a bajban mutatkozik meg igazán a tanító embersége, kiválósága. Petróleumlámpa fénye mellett írja óravázlatait, leveleit, s élelmiszer-

csomagok küldésével törleszti a kölcsönt, amit még akkor vett fel Füleptől, amikor az Pestre költözött. (Eredeti tartozása mintegy 1700 forint volt.) 1951 nyarán feleségével személyesen is meglátogatja Pesten Fülepet. Az év őszétől Császár János Nagypallba jár át tanítani. A következő év augusztusában Császárék ismét Fülepnél járnak. Császár 1953 nyarán cséplőgépellennőr. 1954 őszén nagyobb lakásátalakítási munkába kezd, villanyt szerel, fürdőszobát épít, és változatlan komolysággal végzi iskolai munkáját. 1956 decemberében beszámol a közelmúltban történt eseményekről. Szavai bizakodóak: „Mi hála Istennek jól vagyunk és egészségesek. A sok aggodáson, féltésen és némi félelmen kívül más bajunk nem történt, itt komoly harcok stb. nem voltak... Még mindenkit a történelmi események fejleménye tartja izgalomban. Itt túlkapasok, egyéni bosszúk nem voltak...” A bajok sorozata azonban Császár János számára nem ért véget. A következő év nyarán „ellenforradalmi kijelentések” címén följelentik, letartóztatják, és másfél évre elítélik. 1959 augusztusában kerül ismét haza, a pedagógus pályán nem helyezkedhetik el. Amikor Fülep értesül a történekről, azonnal segítségét ajánlja és közbenjárását ígéri: „Töröm a fejem, mit tehetnék ügyében...” Szeptember 26-án már arról számol be: „A terület legfőjével beszéltem, elmondtam mindent töviről-hegyire, és azzal fejeztem be, hogy garanciát vállalok Magáért. Jegyzéket (másikat, kiegészítve) adtam át neki.” Amikor pedig Császár János hónapok múlva sem kap tanítói állást, így ír: „nagyon bánt, hogy az ügyben még mindig nem történt semmi, illetőleg nyilván történt, csak nem az óhajtott. Mert nem tudom föltételezni az illetőről, hogy nem tette meg, amit ígért és nem foglalkozott vele. Valahol belegázoltak. De én azért nem vettem még el minden reményt. Majd keresek rá módot, hogy megtudakoljam.” Császár János neve után ettől kezdve a címzésnél elmarad a „tanító” szó, csak a megszólítás marad változatlanul „Kedves Tanító Úr”. 1961-ben egy KTSZ-nél dolgozik, a munkája mellett az inasokat is korrepetálja. A levelekben egyre több szó esik a lányok sorsáról: Kató Szekszárdon tanul, Piri Miskolcon. Érettségi után Kató férjhez megy, s férjével Miskolcra költözik. Pirit a budapesti felvételi vizsgán elmarasztalják apja miatt. „Annak az ominózus büntetettségnak kellene eltűnnie” — írja Fülep 1963. július 3-án. Ha Császárék Pesten járnak, meg-meglátogatják Fülepet. A professzor levélben rendszeresen érdeklődik a család és a lányok sorsáról. Lassan rendeződnek Császár János élet- és munkakörülményei. 1964 őszén elhagyja Várkonyt, és feleségével beköltözik Pécsre.

Fülepet a Pestre költözését követő évben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjának választják meg. 1951-ben kinevezik az Eötvös Loránd Tudományegyetem művészettörténeti tanszéke vezetőjének. 1957-ben Kossuth-díjjal tüntetik ki. 1953 és 1961 között szerkeszti az Acta Historiae Artium és a Művészettörténeti Értesítő című folyóiratokat. 1961-ben nyugalomba vonul. Nyolcvanöt éves korában, 1970. október 7-én hal meg Budapesten. — Ezek azok a szűkszavú adatok, amelyeket életének utolsó évtizedeiről a különféle lexikonok tartalmaznak. Mindmáig hiányzik pályájának pontos, megbízható és részletes leírása, összefoglalása. Éppen ezért látszik fontosnak minden olyan tény és adat, amely életének és munkásságának eseményeit jelzi. A száz levéldokumentum sok olyan megjegyzést, utalást tartalmaz, amellyel életpályájának 1947 és 1964 közötti szakaszát kiegészíthetjük.

1947 végén és 1948 elején zsúfolt napjai vannak. Beköltözik az Eötvös-kollégiumba, ki- és bejelentkezését intézi, útlevél és vizum után szaladgál,

Olaszországba készülődik. 1948 tavaszán három hónapot tölt szeretett Itáliájában, Rómában, Firenzében, Velencében jár, az utóbbi helyekről képeslapot küld a tanítónak Várkonyba. 1948 őszén kollégiumi lakását bővítik, mesterembereket kerülget. 1949-ben a nyarat a Balaton mellett tölti (címe: Balatonlelle, Vas penzió). Szeptemberben az Új Szent János Kórház urológiai osztályán megoperálják (prostata), komplikáció is történik, „mint utóbb lassacskán megtudtam, a másvilág küszöbét taposgattam, de hát visszarántottak”. Decemberben utókezelésre és pihenni Hévízre utalják be. 1950 februárjában meghal leánya, dr. Fülep Veronika orvos, gyászolják „szülei: Erdős Renée, dr. Fülep Lajos, nővére: Fülep Kornélia” — adja hírül a Várkonyba küldött értesítés. Júniusban gégeklinikára jár, „ahol valami injekciót adnak krákogásom elmulasztására”; augusztusban beutalást kér Lillafüredre. Pesti környezetének tagjai közül ekkor két név szerepel a levelekben: Szabolcsi Benke „barátom, a zenetörténész” és Bernáth Aurél festőművész, akivel 1953 őszén közös várkonyi utazást is tervez.

1950 nyarán bukkan föl először a gond: ki kell költöznie a kollégiumból. „A mindenek megváltozását az Eötvös Collegium se kerülheti el, collegium helyett diáktömegszálló lesz belőle, a mostani 70—80 bennlakó helyett 250-nel, ami lehet, sőt valószínűleg nem fog konveniálni nekem, s ezért házat kerestem, s mivel még nem találtam, keresek valahol a környéken... A múlt semester vége óta vajudott a dolog, a terv hetenként változott, olyan formában is, hogy valami speciális tudom. intézet (történeti vagy nyelvészeti) lesz belőle s csak kb. 2 hete dőlt el a mondott irányba.” (1950. július 26.) Lakást keres, önálló háztartást kell berendeznie, a költözés foglalkoztatja, tudja, hogy háztartási gondjai lesznek, ezért „szalonna (zsírsz. és füstölt), tojás, pálinka, hízott kacsa, liba, sütni való csirke” küldését kéri (persze ne egyszerre küldjék). Végre megfelelő lakást talál, és 1951. június 14-én már az új hajlékból, a Széher út 16. számú házból ír levelet. Hívja a tanítóékat, látogassák meg, rajzot mellékel az „idejövetelhez”, maga egyelőre nem vágyik kimozdulni, nyárra nem készül sehová: „Az egyetlen, akinek a kedvéért mentem volna pár napra Badacsonyra, Egry Jóska festőbarátom, nemrég meghalt.” (1951. június 28.) Hatvanöt éves korában újra önálló háztartást kell berendeznie — „Nekem itt rengeteg az alap-költség: lakás, fűtés díja, gáz, villany, házvezetőnő etc.” —, amin csak részben könnyít a házvezetőnő, aki „igen gyenge kapacitású”, aki a várkonyi paprika miatt „ugyan sápitozik, hogy valóban nagyon erős — dehát majd használjon belőle kevesebbet”, s akit így titulál: „ez a szerencsétlen”. A következő év novemberében siet hírül adni, hogy a házvezetőnő személyében „nagyon előnyös” változás következett be, de — mint majd látjuk — ez a megoldás sem lesz tartós. 1955 novemberétől a gumibélyegzőn, mellyel leveleit le szokta pecsételni, a házszámot — az utca átszámozása miatt — 22-ré javítja, s így dohog: „mert ha már az utca nevét nem, a számokat megváltoztatták — valamit mindig muszáj”.

1956 őszének tragikus eseményeit budai lakásán éli át. December 13-án számol be a „személyes ügyek”-ről: „Örülök, hogy baj nélkül úszták meg — magamról is ezt mondhatom. Volt ugyan a közelben lövöldözés, egyszer a veranda falán sűrűn pattogtak a gépfegyver golyók, de csodák csodájára az ablakon nem jöttek be, pedig arra, ahonnan a golyók röpültek, fala szinte nincs is a lakásnak, minden csupa ablak... Egy gránát tőlem a harmadik házba csapott, másik meg a szomszédos utcába, de hál' Istennek a baj eddig elkerült, reméljük nem tér vissza.” Október 23. óta „csak múlt pén-

teken" volt először a városban, de csak az egyetem és az Akadémia környékén járt, s ezek a részek viszonylag megkímélődtek. Amikor december végén autón végigmegy az Üllői úton, megborzad a látványtól: „Valósággal belebetegedtem. Attól tartok, az egész ország sokára és nehezen fogja kiheverni ezt a szörnyű megrázkódtatást, következményeit még soká fogjuk érezni.” Az egyetemen újra megkezdi előadásait. 1945 nyarán újabb házvezetőnő-cserét jelent be. 1960 óta egyre több szó esik a levelekben egészségéről, betegségéről, a múlt időről: „a nyár vége óta állandóan lázas vagyok — sajnos, valamennyit javult ugyan, de még nem múlt el egészen” (1960. április 6.); „Köszönöm a jó kívánságokat, hát bizony az egészség jobb is lehetne, de ez talán már csakugyan a kor. Ha élek, januárban belépek a 77-be. Sose hittem.” 1960. november 18.); „Egészségileg nincs és nem volt baj, csak hát ekkora kor már maga is elegendő.” (1962. április 29.); „sajnos, éppen nem jól vagyok, nagyon nem jól, nem is betegség, talán annál is rosszabb: penicillin allergia”, május óta éjjel-nappal 38 fokos láza van, mindene megdagadt, „örjítően visketett”. (1963. július 3.)

A levelekben — bár igen szűkszavúan — szó van tudományos tevékenységéről, egyetemi és kutató munkájáról is. Legszívesebben otthon tartózkodik, könyvei között dolgozik, nehezen mozdul ki, legfőljebb „1—2 napra, leginkább olyan helyre, ahol művészettörténeti anyag van; holnapután Esztergomba megyek három napra”. (1950. június 20.) Másról (1954. május 12.) a várkonyi templomról alaprajzot kér, pontosan feltüntetve, hogy belső terének melyik része boltíves. Az egyetemi munkát, az előadásokat, a vizsgáztatást nem érzi tehernek, tényszerűen említi: „aug.-ban már el kell kezdenem a következő félévi előadások előkészítését” (1951. július 20.); reggeltől estig vizsgákban, ülésekben vagyok” (1952. június 23.); „20-án lesz utolsó vizsgám” (1953. június 17.); „Az egyetemen a munka a hónap közepén kezdődik” (1957. január 2.). Tudományos munkájáról, publikációiról szerényen beszél, inkább kisebbíti, mint túlbecsüli. Amikor 1956-ban a két-kötetes *A magyarországi művészet története* megjelenik, s amelyre majd a következő évben a Kossuth-díj második fokozatát kapja, szerényen megjegyzi: „Az a magy. műv. tört. nem az »enyim« — én csak szerkesztettem, mások írták.” (1956. augusztus 27.) 1959-ben Császár Jánosné a professzort munkája felől kérdezi, neki válaszolja: „Végül a munkámra vonatkozó kérdésre: ez éppen művészeti, de hiába volt minden igyekezet, nem készült el határidőre, túlságosan megnőtt a kezem alatt, s még egyre nő. No de egyszer majd csak abba hagyja.” (1959. április 7.) Amikor pedig a tanító fordul hozzá kérelemmel, hogy szeretnének tőle valamit olvasni, ezt válaszolja: „Mivel írja, hogy valamit tőlem olvasni kívánnak, itt küldök két régebbi apróságot, nagy közönség előtt, tehát nem szakemberek előtt elmondott, tehát ún. népszerű előadások — tehát nem okoznak különösebb nehézséget. Egyébként én itt már nem publikálok, amin dolgozom, másutt fog megjelenni.” (1962. április 29.) A homályosan körülírt munka minden bizonnyal Fülep Lajos soha be nem fejezett művészetesztétikája, az elküldött „két apróság” pedig két különnyomat — Talán az Izsó Miklósról és a Derkovits Gyuláról tartott előadások szövege — lehetett.

Fülepnek véleménye van az élet minden megnyilvánulásáról, szívesen ad tanácsot a fölbukkanó kérdésekre, készségesen segít a gondok megoldásában. A dolgok gyakorlati értékét többre becsüli, mint a pusztá tetszést. Amikor a tanító épülő háza elé fenyőt és vadrózsafát ültet, megjegyzi: „A lakás elé nem jobb-szebb lett volna diót ültetni? Szebb is, hasznosabb is!” A pat-

kány eredményes kiirtására épp oly hatásos megoldást tud ajánlani, mint az épület szigetelésére. Amikor a tanító felesége izületi bántalmaira panaszkodik, gyógyszert (Natrium salycilicumot) és az orvos receptjétől eltérő, újfélé adagolási módot javall: „Többet ér Harkánynál! Mással is megpróbáltattam magamon kívül, elsöpörte a bajt. Persze, csak ebben a süritett formában: 12, 10, 8, 6, 4 [tabletta naponta]. Én évente egyszer megismétlem, ha fáj valami, ha nem. De már nem is emlékezem, mikor fáj. Pedig emlékezhetnek rá, mennyit nyavalyogtam Várkonyban. Egyébként is elég jól megvagyok, januárban beléptem a 78-ba.” (1962. február 18.)

A levelekből Fülep életfelfogására, egyéniségére, sajátos szemléletére is következtetni lehet. Ez az életfelfogás egy idős, gazdag tapasztalattal rendelkező professzor kissé kesernyés, rezignált véleménye a világról, az emberekről, az eseményekről. Ha szívességet kérnek tőle, segít, de ha a jogra hivatkoznak, megkeményedik. Várkonyból történt elköltözése után volt felesége néhány holmit a kiürített könyvtárszobában akart elhelyezni. Ekkor írja: „a presbiteriumnak teljesen igaza van: ahhoz az épületrészhez, míg utódom meg nem váltja, csak nekem van jogom. Minden más állítás — enyhén szólva — koholmány, nem érdemes szót vesztegetni rá. Ha az illető szívességgként kérte volna a használatát, megengedtem volna; mivel azonban jogra hivatkozik, az engedélyt nem adhatom meg.” (1947. december 4.) Az „illetőt” egyébként másik levelében is csak így említi: „az a nő”. Fülep azonban nem nőgyűlölő, nagyon is jól ismeri a nők ügyességét, érzékenységet, intuitív képességét. Amikor várkonyi ki- és bejelentkezésének módozatait és lehetőségeit három írott oldalon át latolgatja és variálja, a tanítónak írt levelet így zárja: „Beszélje meg a dolgot a feleségével, ő bizonyosan tud valami okosat. Ilyesmit nők tudnak legjobban elintézni.” (1947. december 4.)

Tanácsai szentenciózusak, egyszerűek, a nehézségek elfogadására intenek, az arany középutat ajánlják: „No, de majd elmúlik egyszer ez is, mint minden.” (1948. szeptember 22.) „Mindenképpen kellene valami modus vivendi-t találni, még áldozatok árán is.” (1950. április 9.) Vannak események, a faluból érkező hírek, amelyek megdöbentik, de nem lepik meg. Mélyen ismeri az embereket, a falu népét, a családok belső konfliktusait, a szülők és a gyerekek viszonyát, a tragédiák magját és eredőjét. A Kócsidiékkal kapcsolatban írja: „Főleg a nagyanyja volt, aki a gyereket elrontotta, a szülei ellenében is mindig pártját fogta. Most itt az eredmény! S ezt is az apa igya meg? Nem volt elég, amit a fiától eltűrnie kellett? A vénasszonyon kellene elverni a port. És megelőlegezésül minden ilyen vénasszonyon” — írja, amikor a szerencsétlenségről, az apa oktalan letartóztatásáról értesül. Egy másik tragédiával kapcsolatban megjegyzi: „Olyan körülmények közt, olyan típusú embernek más vége alig is lehet.” (1952. április 16.) Előrelátása, emberismerete a kisebb ügyekben sem hagyja cserben, a később bekövetkező eseményekben korábban megfogalmazott, megjósolt ítéletének igazolását látja. Egy alkalommal kedve ellenére való szilvát szilvát kap Várkonyból: „Közlöm, azonban nem kell az eladónak elmondani, hogy ilyen rossz aszalt szilvát, mint ez, még nemcsak nem ettem, nem is láttam soha. Van benne minden, különösen vörös szilva, talán még kökény is, csak kék szilva alig akad. Ki milyen volt, ma is olyan” — zárja levelét. (1956. április 3.) Az évek múlásával — ha egy-egy váratlan esemény néha haragra lobbantja is — nő szkeptikus bölcsessége, beletörődése, rezignáltsága: „A többi rosszal már úgy vagyok, hogy abban bízom, már talán csak

betelt a mérték és az ellenkezőjére billen. A régi rossz tapasztalat szerint a baj nem egyedül jár, hanem sorozatban. Vajon a jó is? Kevés tapasztalunk van erről a szokásáról. De hát belőle kevéssel is beérjük — hogy meg ne ártson.” (1961. április 24.)

Életfelfogása közel áll a közmondások, a népi bölcsesség világához, amit az is mutat, hogy életről-halálról, egészségről-betegségről való gondolatait, véleményét szívesen támogatja meg egy-egy népies szentenciával, jelesül Várkonyban hallott szólásmondással. Egy várkonyi ismerőséről írja, aki a faluban hagyott holmijaira komoly szándék nélkül alkuszik: „Egyébként nagyon épületes, hogy a legfőbb bundás, a legbuzgóbb toborzó, mások berántója szabadon fütyörész.” (1949. augusztus 1.) Önmagáról, egészségéről mondja: „Én jól vagyok — nem merem mondani hogy »túlságosan«, mint a vár-alji ember, csak várkonyiasan »ölég jól«, ami ott a maximum, aminél nem kell több.” (1955. november 15.) Eszébe jut a fontos közlendő, de elmulasztja a levélírást, s ebből csak bosszúság származik: „Pedig nem lett volna késsőn, mint kiderült — írja. — Dehát »az utolsó ésszel az ördögöt is könnyű megfogni« mondják Várkonyban.” (1960. november 18.)

Másokról való véleményének, a kutatómunka bizonyos fajtájáról vallott nézeteinek illusztrálására ide kívánczodik egyik levelének hosszabb részlete. A tanító Dombay Jánosnak, a Janus Pannonius Múzeum igazgatójának, a várkonyi régészeti ásatások vezetőjének a neolit kori település feltárásáról írt könyvét szeretné elolvasni, és a munkát Füleptől kéri. (Valószínű Dombay János *Die Siedlung und das Gräberfeld in Zengővárkony. Beiträge zur Kultur des Aeneolithikums in Ungarn* című könyvéről van szó. Bp. 1960. Akadémiai Kiadó.) Ekkor írja válaszul: „Dombai könyvét megjelenésekor hivatalból megkaptam, hamarosan elajándékoztam, de ha meg volna, akkor se volna sok értelme elküldenem. Nem »elolvasni« való könyv — amit szeretne vele tenni, mint írja — nem olvasmány, hanem *catalogus*: ilyen számú sír itt és itt, benne tál, széle x centiméter, magassága y cm, koponya, lábszárcsont stb. stb. — akárcsak egy vaskereskedésnek vagy háztartási bolt-nak az árjegyzéke. (...) Egyébként maga az anyag se valami nagyon érdekes, meglehetősen egyhangú — ha érdekli, megnézheti a múzeumban, a föliratokban megtalálja mindazt, ami a könyvben van, és 1—2 óra alatt az eredeti tárgyakon ismerheti meg, amit a könyvből csak reprodukciókon.” (1961. április 24.)

Császár János terjedelmes leveleiben részletesen és aprólékosan beszámol a falu életéről, a várkonyi hírekről, temetésről, betegségekről, válásokról, 1950 táján a „kiéleződött osztályharcról”, adóról, beadásról, a kocsmái verekedésekről; ki halt meg, ki született, ki költözött el, melyik háznál volt esküvő? Megjegyzései szellemesek, találóak, korfestő erejűek. A tanító és felesége a fiatalokkal színdarabot próbál, de a fiatalok „csak kisebb darabot játszanak, mert amit szeretnének, azt nem szabad, amit meg szabad volna, arra nem vállalkoznak”. (1950. február 17.) Ugyanennek az évnek a végéről egy hosszabb levélrészlet: „A községi tanácsok megalakulásával nekünk is lett külön Tanácsunk, melynek a nép bizalmából én is tagja vagyok, s még a végrehajtó bizottságba is bevettek. A titkár Bakó Béla, volt püspöklaki adóügyi jegyző lett. Tanácselnök Ozsvald Zsigmond Felvidékről idejött gazda, Szekfü András párttitkárnak a sógora. Sajnos mióta a Tanács megvan, az írógépem csak úgy néha-néha, mintegy kölcsönképpen van itthon, mert a Tanácsnak nincs írógépe, s azt gondolom, a megtisztelés inkább az írógépemnek szólt. Pedig ha szükség volt az írógépre, most igazán el-

mondhatom, mert annyi az adminisztráció, kimutatás, tervek, jegyzőkönyvek megcsinálása, hogy nagyobb teherterhelés a tanításnál.” (1950. december 30.) Fülep levelei végén mindig külön üdvözlö a „jó ismerősöket”, várkonyi barátait, jóembereit, „az atyafiakat, akiket illet”, s maga is érdeklődik a várkonyi viszonyok felől, biztatja a tanítót a beszámolóra: „mindig nagyon örülök, ha Várkonyból hírt kapok, nem tudok, nem is akarok onnan elszakadni, szeretnék egyszer már le is menni”. (1949. november 24.) Az események azonban roppant fölgyorsulnak, s évekig csak levelekből értesül a falu életéről. Hajdani környezetéből kiszakadva igen óvatosan fogalmazza meg véleményét: „Nagyon érdekes, amit a várkonyi osztály-állapotokról ír, de innen persze, csak nagyjából sejthetem a konkrét mozzanatokot. Érdekel személyileg is, de objektíve szociológiailag is. Vajjon, ha még ott volnék, milyen volna helyzetem? s nem okoztak volna-e nekem annyi bosszúságot, hogy már azért is ott hagytam volna? Egyáltalán nem fontos, s nem kívánok magamnak semmilyen elégtételt, de azt hiszem, megjön az idő, amikor majd eszükbe jut egy és más velem kapcsolatban — ami vörös posztó volt a szemükben, de majd jó volna, ha ott volna.” (1950. január 18.)

... A tanítóék is rendszeresen hívják, látogasson a faluba, Fülep is már az elköltözése utáni évben tervezi a várkonyi utazást. Nem nyaralni akar, hanem várkonyi jóembereivel, Bognárékkal, Kócsidiékkal, Magyarékkal, Szépekkel találkozni, beszélgetni, s hajdani környezetét újra látni. Amikor egy pécsi író nő fölajánlja, hogy Mecseknádasdon, a Réka völgy bejáratánál fekvő házáat egy hétre teljes ellátással, térítésért szívesen kiadja, ingerülten írja: „Nádasdra nem megyek, — én nem nyaralni kívánok, itt is megtehetem, nagy kertben lakom, hegyek, erdők közt, a meleg elől nem kell menekülnöm, itt bizonyosan hűvösebb van, mint Nádasdon —, ha lehet, azért megyek, hogy Várkonyt viszont lássam, az ismert helyeket, s a régi ismerősöket, köztük Magukat is. Nem D. G.-vel és Nádasddal óhajtok együtt lenni, hanem Magukkal és Várkonyal.” (1951. július 4.) Pestre költözése után 1953 júliusában jár először Várkonyban. A tanítóval folytatott levelezés idejéből még a következő utakról van tudomásunk: 1954. július, 1955. július 24., 1959. szeptember, 1960. augusztus, 1963. szeptember 13., 1964. augusztus. Természetesen Fülep ezekben az években máskor is járhatott Várkonyban. Többnyire egy-két napra érkezik, a hétvégeken, szombat-vasárnap, a gesztenyevirágzás idején, az Akadémia gépkocsiján, néhányadmagával, barátokkal, tanítványaival. A látogatások „menetrendjét” jól érzékelteti egyik levele: „Érkezés után nyombar ki a gesztenyésbe, végig rajta, s a síkra, s ha még lehet, át a kisgesztenyésbe is, Jookéba is. Úgy hogy jó későn mennék ebédre. Mivel az idő rövid, nem megyek el senkihez, meg lehetne azonban mondani annak a néhánynak, aki találkozni akar velem, hogy jöjjön oda 1/2 4-re.” (1953. november 16.) A készülődés, a nagy vendéglátás, a „traktamentum” zavarja: „ne nagyon készüljenek — nem enni megyünk s ha jární akarunk, különösen nem kell sokat enni. A hús miatt különösen ne legyen gondjuk — én húst alig eszem, egyszer egy héten, a többi pedig majd alkalmazkodik. Hús tehát csak minimálisan! hanem amit a kert terem” — írja egyik utazása előtt. (1955. július 18.) Egy másik látogatásról olvassuk: „Köszönöm a szíves invitálást, ki tudja, mikor kerül rá sor megint. De akármikor, már most megkérem, ne legyen ilyen traktamentum — engem csak deprimál a tudat, hogy miattam van, és úgy se tudok megfelelni neki. Csak úgy szeretném, ha úgy van, mint itthon: a legegyszerűbben. Délben egy tál étel + gyümölcs; este mostanában 1 paprika + 1 paradicsom + gyümölcs. Mindig

ez az utolsó az első. És nem bicsérdizmusból vagy más mániából — igazában csak azt szeretem, és utána még csak egyet, a halat.” (1959. szeptember 15.)

Utazásait igen gondosan, már-már aggályos körültekintéssel készíti elő. Egy-egy út előtt négy-öt levelet, levelezőlapot, táviratot küld. Az 1953-ban megvalósult első látogatását már 1950-ben fontolgatja, amikor pedig utazásai rendszeressé válnak, a júniusra tervezett útról már márciusban levelez. Várkonyi útjait egy-egy pécsi, pécsváradi látogatással is összekapcsolja, 1955-ben pedig Medina felé tervez kitérést: „egy évig ott szolgáltam, szerettem azt a helyet, ki tudja, látom-e még valaha”. (1955. június 29.) Idő múltával az utazásokkal kapcsolatban egyre több szó esik az időjárásról, mely végső döntését meghatározza: „megint megeredt az eső! Nincs értelme ilyenkor mennem” — fújja le az utat (1957. július 4.); „A bizonyosság kedvéért még táviratozok is előtte 1—2 nappal. A távirat úgy értendő: jó idő esetén. Mert lehet, hogy mikor küldöm, jó az idő, csütörtök reggel pedig esik. Akkor nem megyek. Addig, közben jó volna az eső, hogy elverné a nagy port” — olvassuk más alkalommal (1959. augusztus 28.); „nem vagyok naphoz kötve. Az időhöz inkább: ha még lennének enyhe, napos, megbízható napok, sor kerülhet a menetelre” — írja az egyik ősszel. (1961. október 23.)

Csaknem teljés terjedelemben idézzük egyik levelezőlapját, várkonyi útjainak minden jellemző mozzanata benne van: „Mint írtam, gesztenye-virágzáskor szeretnék menni, ha az idő éppen enged; az idén is rettenetesen szeszélyes. Arra kérem tehát, ha a virágzás elkezdődött, küldjön egy sort *azonnal*, hozzá igazodom, kiszámítva, kb. mikor lehet a dereka és az időhöz is alkalmazkodni igyekezve. Űgy tervezem, negyedmagammal leszek (Csanak Dóra, egy orvos-házaspár, az asszony író-nő is [Beney Zsuzsa], gyakran írt a pécsi Jelenkor-ba; Andrisék — t. i. Fodor — akkortájt Szekszárdon lesznek, lehet, hogy Andris onnan átjön). És mivel annyiadmagammal nem akarok a nyakukra menni, majd útközben eszünk a halászcserjében vagy Pécssett, visszajövet detto. Tehát ne készüljenek semmivel!” (1962. június 1.)

Amióta a professzornak önálló háztartást kell fenntartania, leveleiben egyre több szó esik élelemről, konyhai nyersanyagokról, főként gyümölcsökről. A szükségeseket kéri, a küldeményeket megköszöni, a szállításra felhasznált kosarakat, ládákat, dobozokat, bődönöket, demizonokat visszaküldi. Egy jellemző levélrészlet: „Most aztán összeírom a szükségeseket, azt is, ami most még nem aktuális, hogy előre le lehessen foglalni. 1. árpa — kávénak — 5—10 kg; 2. zsír — amennyi csak lehet; 3. hagyma 25—30 kiló, apránként talán el lehet küldeni, mert egyszerre sok bizonyosan tilos; 4. dió — lehető vékony héjú — 30—40 kg; 5. aszalt gomba — ha megbízható helyről való, s nem vágta bele mindenféle kukacosat; 6. krumpli, amennyi lehet; 7. lencse, borsó, bab (vékony héjú); 8. házicérna, nem tudom így megmondani, mennyi — üvegek kötözéséhez kell, s ha marad belőle, annál jobb. Egyelőre ezek. Talán már most meg lehetne érdeklődni, ha hidegre fordul az idő, vállalná-e valaki kacsa, liba tömését.” (1951. augusztus 25.) A jegyzékben említett kamrába valókon kívül a levelekben még az alábbi élelmiszerekről van szó: alma, méz, aszalt szilva, borókamag („egy összemaroknyi”, a törköly „megjavítására”, mert „itt az aszfalton nem terem”, de amit „otlitém idején is használtam”), pálinka, cseresznye dzsemnek, ecetágy („nem kedvelem a gyári ecetet”), meggy, tojás, gesztenye, idei törött paprika, szalonna, barack. A várkonyi gyümölcsökről igen jó véleménye

van: „Nem tudják a várkonyiak, milyen gyümölcsük van, s még milyen lehetne” — írja, amikor a zamatos körtét megköszöni; „Nincs rá más szó: remek!” — mondja a küldött szilvára és újabb adagot kér; „Mert hát hiába, a várkonyi bab — legalább is amilyen a tavalyi volt — hasonlíthatatlanul jobb, mint amit itt kapni” — emlékezik vissza a régi ízekre. Fülepp roppant igényes: minden élelemből a minőségileg legjobbat kéri: az alma legyen „egészen prima, válogatott”, a pálinka „a legjobból”, a cseresznye „a telepinek a legszépe legyen, friss szedés és hamar postára kerüljön”, az aszalt szilva „inkább kerüljön valamivel többbe, de legyen a lehető legszebb”, a méz ne szép, hanem izre legyen jó, „a hársméz pl. nem »szép«, de én jobban szeretem a másikat”.

A kamrába való élelmiszerek mellett néhány más, az első pillanatra talán különös holmit is kér. Ezek: egy gombolyagnyi házi cérna, „mert itt nem kapni”, a fekvőszékre való igen erős, vastag vászon; húsvágódeszka, mert a meglevőt költözéskor a gazdasszony, „ez a szerencsétlen nyilván eldobta”; továbbá van még két kérése, „amin talán nevetni is fognak, de hát komoly szükséglet mind a kettő”: egy csomiszló [ill. csomoszló: szőlőzúzó bunkós fa] és egy nagyobb fajta patkányfogó, „amelyet falun használtak, két oldalról összecsapódó, mert a verandán levő díványra éjjel kószáló macskák szoktak telepedni és meg is tisztelek”. (1963. szeptember 6.)

Körütekintő gondossága, előrelátó figyelme, már-már aggályos pedantériája mind a beszerzések előtt, mind a csomagok elküldésével kapcsolatban megmutatkozik. Mielőtt valamit megrendel, előbb információt kér: „előbb minőségét és árát szeretném tudni, csak akkor kérek majd belőle, ha érdemes, mert itt is kapni most szép cseresznyét”. (1951. június 22.) Állandóan figyelteti a pesti árakat, s csak olyan holmi küldését kéri, amit érdemes: ha a pesti piaci árak előnyösen eltérnek a várkonyitól, lemond a már korábban megrendelt portékáról. A csomagot mindig postán kéri, semmiképpen se vasúton küldjék; aprólékos utasítást ad a csomagolás és a feladás módjáról, s ha a hibás edény miatt a méz kifolyik, hosszan és részletesen ecseteli az okozott veszélyt.

A csomaggal való bajlódást mindig megköszöni, a küldött élelem értékét, a csomagolás, a csomagfeladás, a távirat költségét az utolsó fillérig mindig megfizeti. Szívességet nem hagy viszonzatlanul. Ha a tanítóék ajándékba adnak postára kóstolót a várkonyi gyümölcsből, a professzor cukorkát, külföldi képeslapot, bélyeget küld a lányoknak. Ha a faluból másoktól kap ajándékcsomagot, a tanítót kérdezi: „Kérem, írja meg, mit küldhetnék neki [ti. Szépnének] egyszer már én is, aminek hasznát vehetnék, vagy örülnének. Vagy az unokának? de mit?” Ha esküvőről kap hírt, megint csak a tanítóhoz fordul: „Bognár Éva esküvőjére illenék valami ajándékot küldeni, mivel körösztlányom — de mit? tudnának tanácsolni?” Visszatérő megjegyzése: „És Maguknak nincs valami kívánságuk, amit teljesíteni tudnék? küldhetek valamit?”

Fülepp Lajos 1964-ben augusztus 13-án látogatott Várkonyba. Erre az útra Fodor András és Hernádi Gyula kísérte el Pestről, s Pécssett magam is csatlakoztam hozzájuk. (A közösen eltöltött napról később képzelt filmnovellát írtam, melyet *Pannóniai változatok* című kötetembe is fölvettem.) Mivel Császár Jánosék ekkor már a Pécsre költözés gondolatát fontolgatták, Fülepp nem kereste föl őket személyesen, csak a látogatás után vett elő levélpapírt: „Soká nem írtam, mert utolsó előző levele után azt is gondolhattam, talán már nincsenek is Várkonyban. Odamenetelemről nem értesíthet-

tem, mert a bizonytalan idő miatt csak az nap reggel 7 órakor döntöttem a menetelről. Hogy délelőtt otthon lehet, el se képzeltem, viszont este felé az országúton soká dudáltattam, de nem jött ki senki... Kívánom, hogy Pécssett jobb legyen mindnyájuknak... sajnálom, hogy Várkonyt elhagyják és így ott már nem találkozhatunk — ha még eljutok oda! Ha azonban Pestre jönnek, ne kerüljenek el...”

1964 őszén Császár Jánosék beköltöznek Pécsre, Pesten meg-meglátogatják Fülepet, de ettől az időtől kezdve a professzor várkonyi ismerősei közül a levélbeli kapcsolatot komaasszonyával, keresztlányja édesanyjával, Bognár Jánosnéval ápolja, s az újabb várkonyi utazások ügyét, az étel-miszer-beszerezés és a csomagküldések gondját vele levelezi meg.

Császár János beköltözik Pécsre, és itt végre hivatásának megfelelő munkakört tölt be, helyettesként dolgozik. Fülepnek abban az 1966. július 3-án kelt levelében, melyet a tanító úrnak utoljára ír, a következőket olvassuk: „Nagyon örülök, hogy végre mégis a hivatásának megfelelő munkakörbe került, meg is vagyok győződve, hogy jól fog ott szerepelni... Az idén aligha jutok »óra le«... Aligha tudunk másképp találkozni, mint ha Maguk egyszer Pesten át utaznak... Nagyon örülök annak is, amit Piroskákékról ír. Csak most már folytatódjon is a jó, ha elkezdte. Én csak meg-vagyok, persze a 82 közepén. Mindnyájuknak minden jót kívánva szíves üdvözlettel Fülep Lajos.” A levél írója még négy évet, négy hónapot és négy napot élt ezután.

Szerkesztői alytal

Folyóiratunk 1984-ben megjelent számaait értékelte január 11-én a Művelődési Minisztérium irodalmi osztálya. A minisztérium értékelését Tokai András ismértette. Részt vett a szerkesztőségi ülésen Rátki András fősztályvezető.

Tóth Béla munkássága címmel „A Somogyi-könyvtár kiadványai” sorozatban bibliográfia jelent meg. A füzet — Gyuris György, Péter László és Szabó Imre munkájának

eredményeként — számba veszi Tóth Béla írásait, felsorolja a róla szóló cikkeket, tanulmányokat, tudósításokat, a vele készített interjúkat.

Tóth Béla 60. születésnapján irodalmi estet rendezett Szegeden, december 20-án a Bartók Művelődési Központ. Bevezetőt Vörös László, a Tiszatáj főszerkesztője mondott. Papp Gyula, a városi tanács elnöke is köszöntötte az író, s felolvasták Hubay Miklósnak, a Magyar Írók Szövetsége elnökének a levelét.